

Zasięg terytorialny i podziały dialektu

Autor: Justyna Garczyńska

{smoothgallery image=M790.gif&title=Oprac. A. Krawczyk-Wieczorek na podstawie: Urbańczyk 1968, mapa nr 3, z uzupełnieniami innych autorów&caption=Dialekt mazowiecki wg Stanisława Urbańczyka i Kazimierza Nitscha}Dialekt mazowiecki obejmuje Mazowsze właściwe i Mazury, a także gwary podlaskie i suwalskie. (Zob. mapa Dialekt mazowiecki wg Stanisława Urbańczyka i Kazimierza Nitscha.) Zachodnią granicę obszaru wyznaczają miejscowości: Skierniewice, Sochaczew, Gostynin, Płock i Mława. Na północy granica przebiega na północny zachód od Nidzicy, Szczytna, Mragowa, Giżycka i Olecka, biegnąc do Suwałk i Sejna, a stąd wzdłuż granicy państwowej na południe do Włodawy. Południowa granica dialektu mazowieckiego biegnie od Skierniewic i Grójca, poprzez Garwolin, Radzyń Podlaski do okolic Włodawy.

{smoothgallery image=M791.png&title=Zasięg dialektu mazowieckiego na mapie dialektalnej&caption=Zasięg dialektu mazowieckiego na mapie dialektalnej}W szerokim ujęciu z pewnymi zastrzeżeniami zalicza się do dialektu mazowieckiego także Warmię, Ostródzkie i Lubawskie (zob. Zasięg dialektu mazowieckiego na mapie dialektalnej w Encyklopedii języka polskiego: EJP 423), a w części prac – także Łowickie (takie rozwiązanie za Anną Kowalską przyjęto w niniejszym przewodniku). Cechy mazowieckie można spotkać też poza wyznaczonymi zasięgami, co ma ścisły związek z migracjami ludności mazowieckiej w przeszłości, przede wszystkim w dwóch kierunkach: południowo-wschodnim, w górę Wisły, na tereny małopolskie i północno-zachodnim w dół Wisły aż do jej ujścia, a także na tereny (poza zaliczanymi w części prac do dialektu mazowieckiego Lubawskim, Ostródzkim i Warmią) Chełmińskiego, Malborskiego, Kociewia, a nawet Kujaw, Krajny i Borów Tucholskich. W obrębie omawianego dialektu, biorąc pod uwagę określone cechy językowe, można wyróżnić mniejsze kompleksy gwarowe. Pierwszą próbę ustalenia wewnętrznych językowych podziałów dialektu mazowieckiego, na podstawie przede wszystkim faktów fonetycznych i gramatycznych podjął polski dialektolog Kazimierz Nitsch jeszcze w początkach ubiegłego wieku. Podzielił on obszar dialektu mazowieckiego na: a) Mazowsze bliższe – nad dolnym Wieprzem i po obu stronach Wisły po Płock (tu przynależą także Kurpie); b) Mazowsze dalsze z Mazurami – nad środkową Narwią oraz jej dopływami; c) Podlasie z Suwalszczyzną. Mapa Mazowieckie zasięgi zjawisk fonetycznych sprzed I wojny światowej (wg K. Nitscha) ukazuje przebieg kilku typowych dla Mazowsza {tt}izofona – linia wytyczająca na mapie zasięg zjawisk fonetycznych (cech wymowy)|izofon{/tt} biegnących z północnego zachodu na południowy wschód, stanowiących podstawę podziału dialektu mazowieckiego dokonanego przez Kazimierza Nitscha. {smoothgallery image=M782.gif&title=Mazowieckie zasięgi zjawisk fonetycznych sprzed I wojny światowej (wg K. Nitscha). Wycinek z „Mapy zwartego obszaru gwar polskich w zasięgu sprzed I wojny światowej” w: Kazimierz Nitsch, Wybór pism polonistycznych, t. IV. Pisma dialektologiczne, Wrocław 1958.&caption=Mazowieckie zasięgi zjawisk fonetycznych sprzed I wojny światowej (wg K. Nitscha)}Typ podziału językowego Mazowsza ustalony przez Kazimierza Nitscha z pewnymi modyfikacjami występuje także współcześnie – tworzą go głównie zjawiska gwarowe z zakresu fonetyki. Jednak przy dzisiejszym stanie wiedzy o dialektach tego regionu wydaje się on zbyt ogólny i niewystarczający. Jeszcze przed II wojną światową pewnych zmian tego podziału dokonali Henryk Friedrich oraz Józef Tarnacki. Według H. Friedricha, w świetle faktów z zakresu wymowy samogłosek nosowych Mazowsze rozpada się na trzy obszary odrębne: 1) wschodni wokaliczny; 2) północno-zachodni (prawobrzeżny); 3) południowo-zachodni (lewobrzeżny) – oba konsonantyczne. Natomiast Tarnacki potwierdził podział Nitscha, w nieco zmodyfikowanej postaci, opierając się na faktach leksykalnych. Posługując się własną metodą badania pokrewieństwa językowego, Tarnacki wyodrębnił na Mazowszu dwa ośrodki językowe, z których pierwszy odpowiada Mazowszu dalszemu (północnemu), drugi bliższemu (południowemu). Granicę między obu dialektami można by przeprowadzić rzeką Orzycem, Narwią, Bugiem i Liwcem. Najwięcej uzupełnień wprowadziły jednak badania gwaroznawcze prowadzone po II wojnie światowej. Na ich podstawie Anna Kowalska (Podziały językowe Mazowsza na tle podziałów pozajęzykowych, Warszawa 1991), wykorzystując obszerny materiał gwarowy z zakresu fonetyki, słowotwórstwa oraz słownictwa, zaproponowała nowy podział językowy Mazowsza w granicach z XVI w., wyodrębniając kilka większych zespołów gwarowych: a) Mazowsze północno-zachodnie z południową granicą na Wiśle, wschodnią na Orzycu i Narwi. Pod względem językowym obszar ten wiąże się najczęściej z ziemią chełmińsko-dobrzyńską, a także z Ostródzkim i Warmią; b) Mazowsze północno-wschodnie z południową granicą na Bugu, zachodnią na Orzycu i Narwi, wschodnią mniej więcej wzdłuż wschodniej granicy historycznego Mazowsza. Do tego obszaru przynależą Kurpie. Przedłużeniem tej części Mazowsza jest pod względem językowym Suwalszczyzna i północna część Podlasia, można też obserwować liczne powiązania językowe tej części Mazowsza z obszarem Mazur; c) Mazowsze południowo-zachodnie z północną i wschodnią granicą na Wiśle. Tutaj przynależy Łowickie. Obszar ten pod względem językowym nawiązuje najczęściej do ziemi łęczyckiej i północnej Małopolski; d) Mazowsze południowo-wschodnie rozciągające się na wschód od linii Wisły i na południe od Bugu, ściśle powiązane z ziemią łukowską i południową częścią Podlasia. {smoothgallery image=M783.gif&title=Podziały szczegółowe Mazowsza w granicach z XVI w. (wg A. Kowalskiej)&caption=Podziały szczegółowe Mazowsza w granicach

z XVI w. (wg A. Kowalskiej)} Podział ten ilustruje mapa: Podziały szczegółowe Mazowsza w granicach z XVI w. (wg A. Kowalskiej). Osobno wydzielono Podlasie (północne i południowe) z Suwalszczyzną i ziemią łukowską oraz Ostródzkie, Warmię i Mazury. Wskazany wyżej przebieg granic głównych mazowieckich kompleksów gwarowych ma charakter schematyczny. W istocie granice te nie są ostre, często się ze sobą zazębiają. Z reguły między poszczególnymi obszarami gwarowymi występują szersze lub węższe pasy przejściowe, będące miejscem ścierania się występujących na obu obszarach tendencji językowych. Na przedstawione wyżej językowe podziały dialektu mazowieckiego mogą nakładać się, znajdujące odbicie w gwarach, dawne podziały stanowe na szlachtę i chłopów. Dotyczy to zwłaszcza Mazowsza dalszego. W dialektologii polskiej problem ten podjął Kazimierz Nitsch, który obserwował wyraźne różnice w wymowie między mieszkańcami wsi chłopskich i szlacheckich. Badania późniejsze potwierdziły te obserwacje. O pewnych różnicach między mową potomków szlachty i chłopów można mówić, (aczkolwiek ostrożnie) w odniesieniu do mazurzenia, form grzecznościowych, nazw miejscowości, nazwisk, przydomków, przezwisk, nazw rodowych czy nazw herbów.